

глибинної уваги дослідників гуманітарного профілю (істориків, етнологів, культурологів, літературознавців і мовознавців тощо);

2) повір'я українського народу часто виникають (принаймні, якась їх частина) завдяки сміховинній стихії. Отже, народна іронія, жарт, гумор загалом цілком можуть стати причиною появи того або іншого повір'я;

3) серед „потішних” повір'їв пропонуємо виділити такі різновиди: іронічні спостереження, жартівливі поради та рекомендації, жартівливі заборони.

4) раніше, в попередніх наших статтях, ми виділяли як окремий різновид так звані „заборонно-залякувальні” повір'я, тобто народні вислови, які відтворюють систему культурно-

прагматичних настанов того або іншого етносу і являють собою словесні формули-маніпуляції у вигляді заборони чи залякування, що служать для непрямого примушення людини (в основному, дітей) щось зробити чи навпаки є завуальованою заборonoю не робити чогось. Такі одиниці виконують застерігаючу та виховну функції. Проте певна частина таких повір'їв може виникати в результаті жарту, сприйнятого одним із комунікантів на віру, всерйоз, але оскільки в основі як жартівливих, так і „заборонно-залякувальних” повір'їв завжди лежить народна фантазія, вигадка й такі утворення переплітаються, переходять одне в одне, то інколи провести чітку межу між ними практично неможливо.

Література

1. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович. — К. : Либідь, 2005. — 664 с.
2. Даль В. И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа : Материалы по русской демонологии / В. И. Даль — СПб. : Литера, 1996. — 477 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
4. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів : [навч. посібник з літературознавства за оновленими програмами для вчителів та учнів середніх шкіл, професійних училищ, ліцеїв, гімназій] / В. І. Кузьменко. — К. : Укр. письменник, 1997. — 230 с.
5. Легенди, притчі, афоризми / упоряд. О. Я. Загоруйко. — Х. : Торсінг плюс, 2009. — 384 с.
6. Прислів'я. Прикмети та повір'я українського народу / Уклад. Н. Кусайкіна. — Х. : ВД „Школа”. — 2006. — 112 с.
7. Редька М. І. Семантико-функціональна система особових найменувань в українських народних чарівних казках (у записах XIX ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 „Українська мова” / Марія Ігорівна Редька. — Івано-Франківськ, 2008. — 20 с.
8. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини XX століття) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / Олена Анатоліївна Шумейко. — Харків, 2007. — 20 с.

УДК 811. 161.2'373.7'282.2 (477.54)

Н. Ф. Уманцева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Етнокультурна семантика української діалектної фразеології

Уманцева Н. Ф. Етнокультурна семантика української діалектної фразеології. У статті розглянуто особливості етнокультурної семантики діалектної фразеології одного з населених пунктів Харківської області. Простежено зв'язок аналізованих фразеологізмів з окремими семантичними параметрами національної мовної картини світу, з'ясовано роль обрядових позалінгвальних чинників у генезисі окремих фразеологічних одиниць. Наголошено на особливостях етнокультурної семантики фразеологічних одиниць як показників специфіки народного світобачення та світосприйняття. Схарактеризовано діалектні фразеологізми з урахуванням стереотипних оцінок світу діалектними мовцями.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, діалектна фразеологія, фразеологізм, етнокультурна семантика, стереотипний образ, національна мовна картина світу, фонові знання, обрядові контексти, мотивація.*

Уманцева Н. Ф. **Этнокультурная семантика украинской диалектной фразеологии.** В статье рассмотрены особенности этнокультурной семантики диалектной фразеологии одного из населенных пунктов Харьковской области. Прослежена связь рассматриваемых фразеологизмов с отдельными семантическими параметрами нациальной языковой картины мира, выяснена роль обрядовых экстралингвальных факторов в генезисе отдельных фразеологических единиц. Отмечены особенности этнокультурной семантики фразеологических единиц как показателей специфики народного мировоззрения и мировосприятия. Дана характеристика диалектным фразеологизмам с учётом стереотипных оценок мира диалектными носителями.

Ключевые слова: фразеологическая единица, диалектная фразеология, фразеологизм, этнокультурная семантика, стереотипный образ, национальная языковая картина мира, фоновые знания, обрядовые контексты, мотивация.

Umantseva N. F. **Ethnocultural semantics of Ukrainian dialectal phraseology.** The article deals with ethnocultural semantic features of the dialect phraseology of one of the settlements of Kharkiv region. Connection between analyzed idioms and some semantic parameters of the national language picture of the world is traced, the role of ritual overlingual factors in the genesis of some idioms is defined. Ethno-cultural semantic features of phraseological units as indicators of specificity of national world outlook and world-view are emphasized. Dialect idioms in consideration of stereotypical evaluations of the world by the dialect speakers are described.

Keywords: phraseological unit, dialect phraseology, idiom, ethnocultural semantics, stereotype character, national language picture of the world, background knowledge, ritual contexts, motivation.

Зміна пошукових орієнтирів у сучасній вітчизняній лінгвістиці значною мірою пов'язана, по-перше, із виокремленням у мові людського чинника та її розглядом в антропоцентричному вимірі, по-друге, з поглядом на мову як явище культури, а відповідно – й аналізом мовних явищ як феноменів, що розглядаються з точки зору особливостей репрезентації в них загальнокультурної семантики. Для сучасної вітчизняної лінгвістичної парадигми, що виникає на ґрунті посиленого інтересу дослідників до питань етнокультурної семантики мовних одиниць, прикметними є праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців [6; 9; 11; 14], у яких висвітлюється широке коло питань, пов'язаних із особливостями відображення у значеннях мовних одиниць фонових знань, етнокультурних імплікацій, національних параметрів мовної картини світу тощо. Здатність лексичних та фразеологічних одиниць інтегрувати компоненти культурної семантики, а також виражати характерні для національної картини світу стереотипні уявлення та образи здавна привертала увагу вітчизняних дослідників. Однак у концептуальному плані означена тема як самостійний об'єкт наукового аналізу постає лише останнім часом.

Базовим складником сучасної української мови, у якому найбільшою мірою виявляється здатність мовної одиниці виражати етнокультурну семантику, є діалектна фразеологія. Спроможність мовних одиниць бути носіями етнокультурної семантики зумовлюється особливими процесами пізнання, що мають комплексний характер. Це спричиняє характерну властивість мовної одиниці бути

не лише носієм понятійно-сміслової інформації, інтегрованої в систему загальномовних значень, а й виразником сенсів, що постають як результат входження мовної одиниці в широкі культурні контексти. Чим більше мовна одиниця пов'язана зі специфічними для етносу контекстами різного роду, чим більше вона здатна виражати особливості національно маркованих характеристик світу, тим більше вона виявляє своє етнокультурне начало. Із цього погляду діалектна фразеологія відзначається характерною властивістю бути вербальними маніфестантами етнокультурної семантики. Можливо, це пояснюється тим, що фразеологічні одиниці надзвичайно тісно пов'язані зі специфікою етнокультурної предикації та координатами національного світобачення та світовідчуття.

Попри численні дослідження, присвячені різноаспектному аналізу фразеологічного складу окремих діалектів та їх говорів, зокрема походження тих чи тих фразеологічних одиниць, специфіці їх мотивації, системних відношень та зв'язкові з позамовними контекстами [1; 3; 4; 5; 7; 8; 13; 15; 16], багато питань на сьогодні залишається все ще не дослідженими. Імовірно, це можна пояснити тим, що діалектна фразеологія постає перед дослідником як безмежне море образів, варіантів загальномовних фразеологізмів, одиниць вузькорегіонального вжитку, які постійно перебувають у рухові, зміненнях і потребують пильної уваги дослідника на кожному етапі розвитку національної мови. У цьому зв'язку можна наголосити на тому, що фразеологія будь-якого діалектного масиву відзначається безсумнівною евристичною

значущістю. Вона становить об'єкт дослідження, вивчення якого важливе для з'ясування цілої низки питань, що стосуються вивчення національної мовної картини світу, взаємодії лінгвального та позалінгвального в структурі значення мовної одиниці, відображення в ній здатності стійких словосполучень синтезувати елементи національно-культурної конотації та відображати загальні параметри народного характеру та світобачення (світосприймання).

У статті розглядаються діалектні фразеологізми, зафіксовані у селі Циркуни Харківського району Харківської області впродовж 2007–2012 рр. Усього до аналізу залучено понад 350 діалектних фразеологізмів, різних за структурою, семантикою, походженням та образністю. Досліджуваний населений пункт цікавий передусім тим, що в ньому зберігаються давні або відносно давні елементи фразеологічного складу української мови, а водночас і простежуються тенденції його оновлення, спричинені, зокрема, процесами урбанізації. Необхідно зауважити на тому, що фразеологію ми розуміємо в широкому сенсі як будь-яке стійке відтворюване сполучення слів. Таке розуміння ФО дозволяє окреслити об'єкт аналізу, до складу якого входять і **прислів'я**: *не дороге тиво, а дороге диво* (про важливість і цінність уваги до когось або чогось), *як гроші єсть, і в ж... честь* (надання переваги багатству, несхвальне ставлення до шикунства, марнотратства, заможності), *була б шия (голова), а ярмо всігда найдеться* (переобтяженість різною роботою й обов'язками), *привикла собака за возом, і за саньми не втерти* (звичка, прив'язаність до чого-небудь), *за обед спасіба, а земельку от-режем* (неупереджене, об'єктивне ставлення до справи), і **приказки**: *сім верст до небес і все лісом* (важко, безпросвітно), *за собакою палка не зайдеться* (буде нагода прислужитися, буди потрібним або віддячити), *умна, як вутка: воду п'є, а не с...ить* (про особу, яка вважає себе розумнішою за інших і/або дає недоречні поради), *аби і в землі стільки, скільки зверху* (про занадто амбітну, чванливу людину), *голий, босий і простоволосий* (злидений), *свій свого лає та в болото не пхас* (про рідство, поруку, необ'єктивне ставлення до своїх), *кучерявий без волос, а спереди гичка* (майже лисий, у якого залишився лише чуб), *не найся, не налижися* (бракувати чого-небудь, марне сподівання мати чогось вдосталь) і **фраземи**, співвідносні за своєю семан-

тикою зі значенням слова, і різноманітні **кліше**: *у город на булки* (вибратися із села), *у животі революція* (голодний, аж у животі бурчить), *питати в агакала* (марна справа), *хрестики носити* (набридати, будучи напідпитку, п'яним), а також **усталені мікротексти діалогічного характеру**: *Як не було ні неба, ні землі, одні плоти стояли, а в шо ж коляки забивали?* (сумнів щодо істинності висловленого). *Тут сто двадцять, тут сто двадцять, тут сто двадцять... Де будем талію делать?* (гумористично, дотепно чи глузливо про товсту нестатурну жінку).

Завданням статті є 1) розгляд особливостей етнокультурної семантики діалектних фразеологізмів означеного населеного пункту, 2) висвітлення специфіки відображення в них українського світосприймання, 3) характеристика ціннісних орієнтирів етносу.

Як було відзначено, етнокультурну семантику фразеологічних одиниць можна розглядати в загальних координатах національної мовної картини світу в її проекції на особливості національного характеру, особливості емоційного складу, етнічно маркованих рис характеру тощо. Із цього погляду особливу увагу привертають фразеологізми, позначені іронічністю, глузливістю, гумористичністю тощо. До виразів із такою семантикою можна віднести *ліз по лесніці, а упав з драбини* (про недоречне послуговування російською мовою в україномовному оточенні); *вище колін не підскочеш, бо й коліна скачуть* (про марне намагання досягти чогось), *на дурного вся надежда, а він взяв та й поумнішав* (іронічно про „розумника”), *сильний аж синій* (дуже виснажений), *(не) виходити з горшкового возраста* (бути інфантильним); *дід бабі рідний Федька* (про особу, яка фактично ніким не доводиться співрозмовникові, про далеке чи навіть сумнівне рідство, свояцтво); *їх сім, а я одна – насилу перегавкала* (про надзвичайно сварливу людину).

Національний гумор, схильність до жартування, сприйняття повсякденної дійсності з легкою насмішкою – усе це знаходить своє продовження в позначених ледь відчутною гумористичною оцінністю у виразах, у яких загальномовні метафори набувають свіжого оригінального осмислення: *зав'яли віники*; *зів'яли помідори* (кінець кохання, шлюбу; розлюбити кого-небудь). До складу одиниць із виразною етнокультурною маркованістю належать стійкі словосполучення, внутрішня форма яких, якщо її розглядати в контексті

стереотипних образів національної фразеологічної картини світу, постає як особлива, незвична, така, що не відзначається фразеологічною продуктивністю. Як приклад можемо навести вирази: *п'ятаки крутити* (робити неймовірні викрутаси, маневри на авто), *коні мочити* (вередувати, капризувати, викидати коники, про несхвальну поведінку), *на хутор бабочок ловить* (вираження почуття незадоволення, обурення; лайка, якою кого-небудь проганяють), *Бобік Шаріка ганя* (дивакуватий, нерозумний), *нога як під дурним старцем* (непомірна, така, що швидко росте, із завеликою ступнею), *стакан накопити* (випити спиртного), *колесо вкинути* (привід випити чогось із алкогольного, удаючи що треба допомогти), *бути за бригадира* (нічого не робити, а тільки вказувати; не працювати разом з усіма, ухилитися від роботи, удаючи, що стежить за виконанням і перебігом справ), *зрастуватися через середу* (зрідка бувати привітним, люб'язним, доброзичливим).

Діалектна фразеологія, зокрема й досліджуваного ареалу, містить залишки давнього образного мислення, про які можна скласти бодай найзагальніші уявлення з архаїзмів, що входять до складу стійких словосполук, наприклад: *який кінь, така й кульбака* (кульбака – „сідло”). До виразів такого типу можна віднести й фразеологічні одиниці обрядового походження: *ноги мити*; *купати батьків*; *селом возити*; *до річки (на річку) везти*; *катати на тачці (на возику, возі)* (звичай у с. Циркуни другого дня весілля батьків молодого подружжя везти селом на возі або тачці, щоб скупати в річці й потім одягти в нове вбрання – символ нового життя).

Етнокультурний статус семантики багатьох діалектних фразеологізмів стає зрозумілим лише за умови їх розгляду як складників більш загальних фрагментів лексичної та фразеологічної картини світу. Останні нерідко містять вказівку на фонові культурні знання, національні параметри осмислення світу і людини в ньому, крізь призму яких можна розглянути той чи той фразеологізм. Для української ментальності, як і ментальності інших народів, важливим є зафіксувати характер зв'язку людини зі світом божественного, її відношення до Бога. Показовою в цьому

плані є формула українських замовлянь *рожденний – хрещений – молитвенный*. Ознаки народження та хрещення як невід'ємний атрибут існування людини спостерігаються, наприклад, і в діалектному прислів'ї: *Скільки той жизні: родився, хрестився, женився – й смерть*. На цьому тлі надзвичайно прикметним щодо етнокультурного змісту своєї семантики постає компаративема *як не хрещений*, яка вказує на відхилення людини від прийнятої норми, від чогось узвичаєного, такого, що сприймається як невід'ємна ознака людини.

Імплікацію обрядових контекстів, що пов'язана з виокремленням із окремих вербальних, акціональних або предметних складників можна розглядати як спосіб концентрації етнокультурного змісту мовної одиниці та його тропоморфного, здебільшого метонімічного, вираження змісту. Це можна проілюструвати за допомогою виразу *віником обметений* (про людину, котру цураються інші). На Слобожанщині, у тому числі й у досліджуваному населеному пункті, існує повір'я: якщо людину обмести навкруги, то це може призвести до відчуження або недоброзичливого ставлення до неї, зневаги інших людей. Одним зі свідчень такого повір'я є фразеологізм *віником обмітати* (недоброзичливо ставитися, бажати, аби людину обходили, цуралися, не поважали або щоб людина була самотньою, не знайшла собі пари).

Як видно з розглянутих вище прикладів, етнокультурна семантика знаходить своє різноманітне вираження засобами української діалектної фразеології. У структурі фразеологічного значення етнокультурні сенси постають як величини, детерміновані неповторними й особливими для українського менталітету погляду на життя, людину. Базовим формантом фразеологічного значення, який відзначається здатністю концентровано виражати семантичні компоненти етнокультурного характеру, є образ – тропоморфна ознака фразеологічної семантики. Етнокультурне наповнення семантики фразеологічної одиниці неможливо з'ясувати без визначення фонових знань, культурних контекстів різного роду, на ґрунті яких виникає той чи інший фразеологізм.

Література

1. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Т. Г. Грица. — Харків, 1996. — 18 с.

2. Демський М. Т. Дериwаційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу / М. Демський // Діалектна лексика: (збірник наукових праць). — К. : Наук. думка, 1987. — С. 45—61.
3. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Демський. — Львів : Про-світа, 1994. — 62 с.
4. Доброльoжа Г. М. Красне слово — як золотий ключ: постійні народні порівняння в говір-ках Середнього Полісся та суміжних територій / Г. Доброльoжа. — Житомир : Волинь, 2003. — 160 с.
5. Доброльoжа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративни-ми об'єктами — назвами тварин / Г. Доброльoжа. — К. : Волинь, 1997. — 53 с.
6. Етнокультурологія : Словник-довідник / [авт.-уклад. Л. М. Маєвська]. — Житомир : ЖДУ, 2007. — 392 с.
7. Іwченко А. О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини / Анатолій Іwченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. — Харків : Око, 1993. — Т. 1. — 207 с.
8. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. сту-пеня канд. філол. наук / Н. Д. Коваленко. — К., 2001. — 20 с.
9. Коваль В. І. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение / В. Коваль. — Гомель, 1998. — 213 с.
10. Міняйло Р. В. Традиційні міфологеми в ареальній фразеології сходу України / Р. В. Міняйло, В. Д. Ужченко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка : Філол. нау-ки. — 1998. — № 9. — С. 108—113.
11. Мокієнко В. Українська етнофразеологія у загальнослов'янському висвітленні / В. Мокієнко // Мовознавство : доп. та повід. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. — К. : Пульсари, 2002. — С. 379—385.
12. Сагаровський А. А. До лексикографічного представлення говірок Центральної Слобожа-нщини / А. Сагаровський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2010. — № 910. — Сер. Філологія. — Ч. 1. — С. 304—307.
13. Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. — Луганськ, 2002. — 263 с.
14. Ужченко В. Д. Мікрофразеологізми в контексті загальномовної фразеології та етнокуль-тури / В. Ужченко // Доп. та повід. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. — К. : Пульсари, 2002. — С. 189—193.
15. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2003. — 362 с.
16. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. Чабанен-ко. — Запоріжжя, 2001. — 201 с.

УДК 811.161.2'42:655.55

О. О. Якименко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мовні особливості літературних рецензій у сучасних українських ЗМІ

Якименко О. О. Мовні особливості літературних рецензій у сучасних українських ЗМІ. У статті йдеться про літературно-критичні рецензії, публіковані в масових виданнях, особливості словесної реалізації в тексті рецензій їхніх основних функцій (оцінки й інформування), способи увиразнення мови. Проаналізовано мовознавчу літературу, присвячену жанру рецензії, на основі цього аналізу та спостережень за мовним матеріалом оброблених рецензій висловлено положення про відмінності між рецензіями в науковому і мас-медійному дискурсах.

Ключові слова: літературна рецензія, мас-медійний дискурс, оцінні засоби.